

ІНТЕРПЕРСОНАЛЬНІ ДІЄСЛОВА В СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ

У статті описано інтерперсональні дієслова в семантико-синтаксичній структурі речення, які виражають міжособистісні відношення різного типу.

Ключові слова: *інтерперсональні відношення, дієслівні предикати, інтерперсональні дієслова, міжособистісні відношення, мінімальна структура речення, валентність, актанти.*

Протягом усієї історії науки про мову лінгвістична думка постійно зверталася до проблем взаємовідношень між словом і граматичною формою, речовим і формальним значеннями мовної одиниці. З розвитком ідеї про системну організацію мови проблема закономірних зв'язків та взаємодії її елементів набула ще більшої значущості.

Відомо, що семантична структура речення визначається не тільки граматичною організацією, але й лексичним складом. Слово як основа лексичної системи має складну будову: воно має певну семантичну структуру, ускладнене соціальним та емоційно-експресивним компонентами значень, формує певні поняття про навколишній світ, уключає правила формально-граматичної змінюваності, відображає фонетичну закономірність звуків, що входять до його складу, у потрібний момент відкриває свої приховані синтаксичні зв'язки [6, 158].

Як одиниця мовної системи дієслово характеризується подвійною функцією на семантичному і граматичному рівнях. На семантичному рівні дієслово виступає в ролі лексичної одиниці, концептуальної номінації, що називає конкретну дію та своєю семантичною структурою обумовлює кількісний і якісний склад актантів на граматичному рівні. Така властивість дієслова визначається як його семантична валентність. На граматичному рівні дієслово репрезентує себе як член речення з певними морфологічними характеристиками, виступає синтаксичним ядром речення, що передбачає набір синтаксичних позицій і визначає способи їх таксономічного і морфологічного оформлення.

У лінгвістичній літературі проблемі структурно-семантичної організації речення на матеріалі дієслів різних лексико-семантичних груп присвячено чимало досліджень. Протягом останніх десятиліть до цієї теми зверталися такі лінгвісти, як І.Р.Вихованець, В.В.Богданов, Г.О.Золотова, В.П.Недялков, Н.Н.Казидуб, О.Н.Камшилова, С.Д.Кацнельсон, С.М.Кібардіна, Л.М.Руденко, В.М.Русанівський та інші дослідники. Однак інтерперсональні дієслова та їх роль у структурно-семантичній організації речення не були об'єктом спеціального дослідження в українському мовознавстві. Причина цього полягає в тому, що названі лексико-граматичні одиниці були переважно частиною досліджуваного об'єкта і згадувалися лише у зв'язку з вивченням місця і ролі дієслова в семантико-синтаксичній організації висловлення, займаючи проміжне місце між основними структурно-семантичними та функціональними класами дієслів української мови. З огляду на те, що інтерперсональні дієслова здатні утворювати висловлення і відігравати в них роль основного ідентифікатора, виражати міжособистісні відношення різних планів, вони заслуговують бути самостійним об'єктом вивчення.

В основі функціонально-семантичного класу дієслівних предикатів міжособистісних відношень лежить категоріально-лексична семантика інтерперсональних дієслів. Значення цього класу дієслів має сему «відношення», що означає взаємне спілкування, зв'язок між певними особами. Інваріантне значення групи інтерперсональних дієслів може бути представлене таким чином: мати певне відношення до кого-небудь; виявляти стосунок до кого-небудь [5, 20]. Дієслова ставлення до кого-небудь, маючи абстрактну семантику, включають значення усіх функціонально-семантичних груп, що виділяються у функціонально-семантичних групах (ФСГ) дієслівних предикатів міжособистісних відношень, і відіграють роль базового індикатора у створених ними ситуаціях. Основною ознакою групи інтерперсональних дієслів є вираження різноманітних інтерперсональних відношень між людьми в повсякденному житті.

Основу пропонованого дослідження становить вербоцентрична концепція речення, в основі якої лежить ідея співвіднесеності семантики дієслова з семантичною структурою речення і значенням екстралінгвістичної ситуації. Класи дієслів у працях багатьох сучасних дослідників синтаксису зіставляються з класами предикатів, а ті, в свою чергу, – з типами ситуацій, відображених у семантичних моделях речення (Й.Ф.Андерш, Т.Б.Алісова, Н.Д.Арутюнова, В.В.Богданов, Т.В.Булигіна, І.Р.Вихованець, В.Г.Гак, Р.М.Гайсіна, А.П.Загнітко, Г.О.Золотова, О.Н.Селіверстова, Ю.С.Степанов, М.І.Степаненко, Л.М.Руденко, М.Я.Плющ, Л.Теньєр, У.Чейф та інші). Інтерперсональні дієслова характеризуються основними семантико-синтаксичними

дієслівними категоріями, впливають на семантико-синтаксичну структуру висловлення і можуть бути самостійним об'єктом вивчення.

Лексична система української мови визначає зміст мовної особистості, структура якої складається з трьох рівнів: вербально-семантичного (лексикону), когнітивного та мотиваційного [6, 38]. Зокрема, вербально-семантичний рівень означає, що в семантиці інтерперсональних дієслів відображені міжособистісні дії, пов'язані зі світоглядом, емоціями, емпатією, експресією носіїв мови. Міжособистісні відношення (МОВ) виникають і розвиваються в процесі спілкування – вищій формі взаємодії, де можливий взаємний обмін знаннями, уміннями, інтересами.

Відповідно до сучасних синтаксичних концепцій семантична структура речення формується знаками семантичної природи. Компонентами семантичної структури речення виступають предикатні і непередикатні знаки, на яких ґрунтується граматична система мови, що відображається в особливостях їх семантичної поведінки і правилах синтаксичного функціонування. Семантична структура речення при цьому визначається як сукупність відношень між предикатом і його актантами, тобто відношень між процесами та їх реальними учасниками. Такі думки знаходимо в працях Н.М.Арват, В.А.Белопашкової, В.В.Богданова, В.Г.Гака, І.Р.Вихованця, Н.Л.Іваницької, С.Д.Кацнельсона, Т.П.Ломтева, М.В.Мірченка, О.І.Москальської, І.П.Сусова та інших провідних учених.

Синтаксичну і семантичну структуру речень характеризує дотримання правил, що визначаються валентністю дієслова, якому належить головна роль у семантико-синтаксичній організації речення [2, 35]. Кількість валентних місць, які відкриває дієслово для заміщення їх іншими словами, залежить від його семантики. Одні дієслова не вимагають обов'язкових поширювачів і можуть самостійно реалізовувати своє значення (наприклад, *працювати, відпочивати, хвилюватися*), інші потребують допоміжних компонентів (наприклад, *слухати, чекати, шукати, дарувати*). Першу групу називають абсолютивними дієсловами, а другу – релятивними. Релятивні дієслова вимагають обов'язкових поширювачів для вираження певних змістових і формальних відношень, у результаті чого реалізується, по-перше, дієслівне значення, і, по-друге, стає повнішою інформативна наповненість всього речення.

Семантико-синтаксична структура, поєднуючи предикативні словосполучення зі значенням діяча і його дії, суб'єкта стану і його стану, предмета і його ознаки, реалізує зв'язок речення з дійсністю і відповідно конкретизує зв'язок з мисленням, виражаючи не узагальнено суб'єкт і предикат думки, а його змістовно-формальні різновиди [4, 25].

Інформативне призначення речення передбачає вибір слів відповідної категоріальної семантики, що в свою чергу забезпечує і їх взаємні ролі, й способи їх граматичного вираження. Якщо дієслово як носій предикативної ознаки виконує основну конструювальну роль у реченні, то важливо добирати в його оточення ті синтаксеми, які найбільшою мірою співзвучні з семантикою дієслова. Не всі дієслова сучасної української мови відкривають валентні позиції на предметні синтаксеми. Низка дієслів з модальним, фазовим значенням (такі, як *могти, хотіти, намагатися, вміти, продовжувати, починати* тощо) не можуть самостійно реалізувати свого значення. Праві позиції таких дієслів заміщуються виключно предикатними синтаксемами: інфінітивами або девербативами, які в свою чергу як предикатні знаки відкривають вакансії для заміщення їх іншими синтаксемами. Наприклад, *Устин Павлюк намагався заохотити Сеня на щирі розмову* (Ж.Гордієнко); *Варвара Княжич не могла знати думок генерала* (Л.Первомайський).

Валентно обумовленими можуть бути також підрядні речення. Особливо часто це спостерігається при модусних дієсловах – мовлення, мислення, слуху, дотику тощо. Наприклад: *Петраченко одразу ж почав докладно пояснювати їй, як знайти дивізію Костюченка* (Л.Первомайський); *Марина все ще не усвідомлювала, що Анатолій їй подобається* (А.Дімаров); *Гонтар не знав, що минулої ночі утекло аж три каменоломи* (Я. Баш); *Савці здалося, що довгий та худий, як драбина, Михай не співав, а розказував тільки йому одному про чеське кохання* (М.Зарудний).

Здатність дієслова відкривати чи не відкривати функціональні позиції для заповнення їх учасниками дії має для семантико-синтаксичного моделювання речення конструктивне значення, оскільки від дієслова, ужитого в ролі предиката, повністю залежить, яким може бути конструктивний склад речення, які іменники будуть супроводжувати дієслово, які відношення до нього будуть мати ці іменники і як ці іменники характеризуватимуться в семантичному відношенні [1, 166]. Сукупність усіх функціонально-синтаксичних (валентних) і функціонально-семантичних (інтенційних) позицій конкретного дієслова, ужитого в певному значенні, створює його валентно-інтенційний потенціал, що характеризує дієслово в плані мови. У мовленні він може реалізовуватися повністю або частково. Наприклад: *Ми купили подарунок // Ми купили подарунок мамі.*

Ураховуючи кількість і якість компонентів валентної моделі речення, а також наявність чи відсутність лівовалентної позиції синтаксичного підмета, в сучасній українській мові виділяють тринадцять типів основних мінімальних схем речень: 1) суб'єкт – предикат. Предикатом виступає одновалентне дієслово: *Дитина спить; Максим нервує*; 2) суб'єкт – предикат – об'єкт. Предикатом виступає двовалентне дієслово: *Мати колише дитину; Дочка допомагає мамі*; 3) суб'єкт – локативний предикат – обставина. *Діти пішли до школи*; 4) суб'єкт – предикат – дуплексив: *Василь працює вчителем*; 5) суб'єкт – предикат – два облігаторних об'єкти. Предикат – тривалентне дієслово: *Син подарував мамі квіти; Ольга написала листа братові*; 6) суб'єкт – предикат – об'єкт – обставина. Предикат – тривалентне дієслово: *Мати відправила сина до Києва*; 7) суб'єкт – предикат – об'єкт – дуплексив: *Дирекція вважає працівника перспективним*; 8) суб'єкт – предикат – три об'єкти. Предикат – чотиривалентне дієслово: *Вчителька прочитала учням легенду про волошку*; 9) суб'єкт – предикат – об'єкт – дві обставини: *Батько перевіз дрова з лісу на подвір'я*; 10) суб'єкт – предикат – дві обставини: *Чоловік виїхав з Луцька до Одеси*; 11) дієслівний предикат – нульвалентний і не відкриває функціонально-синтаксичних позицій: *Вечоріє; Сніжить; Світає*; 12) дієслівний предикат – додаток: *Його не чути; Не сказано головного*; 13) дієслівний предикат – обставина: *Капало з даху*.

Інтерперсональні дієслівні предикати, формуючи структуру елементарного речення, вимагають, як мінімум, двох облігаторних суб'єктних актантів: одного в позиції підмета, другого – в позиції додатка. Залежно від того, до якої лексико-семантичної групи належить інтерперсональне дієслово, мінімальна схема ситуації міжособистісних відношень (МОВ) може мати такі різновиди: 1) суб'єкт – предикат. Суб'єкт виражений особовим займенником у формі множини: *Восени вони побралися* (М.Стельмах); 2) суб'єкт – предикат – об'єкт, причому об'єкт зі значенням особи: *Молоді козаки підбадьорювали Звенигору* (В.Малик); 3) суб'єкт – предикат – об'єкт (особа) – об'єкт (інструмент дії): *Любуша, схлипуючи, повиває його шию руками* (І.Кочерга); 4) суб'єкт – предикат – два облігаторних об'єкти, один з яких – особа: *Лісник подав Оксані свіжий рушник для очей* (М.Стельмах); 5) суб'єкт – предикат – об'єкт – локатив: *Це він вивіз вас маленькими у Туреччину* (В.Малик); 6) суб'єкт – предикат – об'єкт – дуплексив: *Катеринині батьки вважали Максима своїм зятем* (Н.Рибак).

Наведені мінімальні структурні схеми характерні для двоскладних та односкладних речень. Передумовою мінімальної структури семантично простого речення виступає характер тих компонентів, що формують речення, тобто синтаксем, які мають конкретний зміст. Пор.: *Ми повернулися додому // Хвороба повернула нас додому*. Хоча ці речення однакові за кількістю зумовлених валентністю предиката іменникових позицій, однак семантично елементарним є тільки перше речення. У другому реченні в позиції суб'єктного предиката виступає абстрактний іменник *хвороба*, що є засобом ускладнення семантичної структури речення – виражає причину дії суб'єкта, каузовану його станом: *Ми повернулися додому, бо захворіли*.

Формально-граматична структура простого елементарного речення з інтерперсональними предикатами співвідноситься з його двоскладністю або односкладністю. У двоскладному елементарному реченні предикативний мінімум складають підмет і присудок за умови, якщо підмет складений або виражений іменником чи займенником у формі множини, а присудок виражений одновалентним дієсловом (*Микола з Ольгою розмовляють, Вони посварилися*). У реченнях, де присудок виражений перехідним дієсловом, до предикативного мінімуму слід віднести і прямий додаток, без якого таке речення не може функціонувати в мовленні як повноцінна комунікативна одиниця (*Дочка любить батька; Мати хвилюється за сина*). Односкладні речення мають у формально-синтаксичному вияві тільки один головний член, який співвідноситься або з присудком, або з підметом двоскладного речення. Предикат односкладного речення керує іменниковими компонентами (*Йому подобається дівчина*), які також складають предикативний мінімум цих речень.

Основні типи мінімальних реченневих структур, з одного боку, є базою для утворення структурних і семантичних моделей речення, компоненти яких мають на рівні семантико-синтаксичного моделювання речення відмінне морфолого-синтаксичне й лексико-семантичне вираження, а з іншого – становлять основу для формування похідних структур шляхом доповнення їх складу факультативними компонентами, зумовленими комунікативними потребами висловлення.

Отже, у семантиці дієслівних предикатів, здатних утворювати міжособистісні відношення, представлені інтерперсональні дії, пов'язані зі світоглядом, емоціями, емпатією, експресією носіїв мови, що певною мірою характеризує сутність української мовної особистості. Особливе значення для системного опису лексем має, на наш погляд, поняття функціонально-семантичного класу (ФСЖ), під яким розуміємо множину слів, що збігаються за денотативною співвіднесеністю, об'єднаних категоріально-лексичною семою, яка може бути вихідною або наведеною контекстом, і виконують єдину семантико-стилістичну функцію у мовленні. В основу ФСЖ дієслівних предикатів міжособистісних відношень покладено категоріально-лексичну семантику

інтерперсональних дієслів. Значення цього класу обмежується семою «відношення», яка означає взаємне спілкування, ставлення, зв'язок між двома і більше суб'єктами.

Список використаної літератури

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови / І.Р. Вихованець. – Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368с.
2. Загнітко А.П. Позиційна модель речення і валентність дієслова / А.П. Загнітко. – К.: Мовознавство, 1994. – №2-3. – С. 48-56.
3. Змудяк Г.А. Роль логико-семантической валентности в организации структуры предложения (на материале группы глаголов независимого направленного движения): автореферат дис. ...канд. филол. наук. / Г.А.Змудяк. – Минск, 1980. – 21с.
4. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г.А.Золотова. – М.: Наука, 1973. – 351с.
5. Іваницька Н.М. Функціонально-семантичні параметри абсолютивних дієслів укр. мови: автореферат дис. ...канд. філол. наук. / Н.М.Іваницька. – К., 2000. – 20с.
6. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 263с.
7. Кузнецова Э.В. Предикатные компоненты семантики глагола / Э.В. Кузнецова, О.А. Михайлова. // Семантика слова и синтаксической конструкции – Воронеж, 1987. – С.38-46.

The article deals with the structural schemes and typical meanings of the sentences with the interpersonal verbs in modern Ukrainian, which haven't been cleared up in the linguistic literature. During the research the theoretical bases of the semantic types linguistic analysis of the interpersonal verbal predicates capable of creating interpersonal relations have been determined. The theoretical principles which have become the basis of the interpersonal verbal predicates semantic typology for revealing their functional peculiarities in the modern Ukrainian language have been stated.

The semantic and syntactic structure of the constructions with interpersonal verbal predicates belongs to polyprepositive constructions. It contains primary and secondary predication expressed in the relation of one subject to another. The interpersonal relations proposal semantic structure consists of interpersonal relations verbal predicates and speakers, who realize their semantic functions prognosticated by the verbal predicates semantics. The constructive sentence centre, describing the interpersonal relations situation, is the interpersonal verbal predicates, which in the process of forming the elementary sentence semantic and syntactic structure requires at least two obligatory subject speakers, one as a subject and the other as an object.

The interpersonal relations choice characterized by the personal character of communicative activity of the intercourse subjects interchanging their knowledge, interests, skills and values reflects the anthropocentric trend of the research. The semantics of the verbal predicates able to form interpersonal relations includes the interpersonal actions connected with the world-view, emotions, the language bearers' expression that characterizes the essence of the Ukrainian language personality.

Key words: interpersonal relations, verbal predicates, interpersonal verbs, minimum sentence structure, valency.

Отримано: 17.10.2014 р.

УДК 811.161.2'373.612.2 : 821.161.2 Д 1/7.08

Марчук Л.М.

ДІЄСЛІВНА МЕТАФОРА ЯК ЯДРО КОНЦЕПТУ «МІСТО» В АНТОЛОГІЇ «ДВНАДЦЯТКА»

Можливі різні форми граматичного вираження метафори: найчастіше – це дієслово та його форми або ж прикметник (метафоричний епітет), внаслідок чого, зокрема, метафора, виражена іменником, сприймається дещо свіжіше. Як і епітет та порівняння, метафора не лише конкретизує уявлення про предмет, а й виражає відповідне емоційне ставлення до нього прозаїка. Як влучно (метафорично) зауважує М. Панов, метафори, як і порівняння, бувають або ж світлі, або взяті з «пільми».

Ключові слова: метафора, метафоричне словосполучення, оригінальні метафори, стерті метафори.